

Molnár Szabolcs

Budapesti operaklíma *A kékszakállú herceg vára* előtti években

Amikor egy komponista eltervezi, hogy elindul egy zeneszerzői versenyen, sokféle szempontot mérlegel elhatározása előtt. A nyilvánvalókon túl – mint amilyen a határidő, a díjazás, a műfaj és a pályázatban rejlő karrierkilátások – megfontolás tárgyát képezi a bíráló folyamat, a zsűrizés, maga a zsűri összetétele és természetesen a pályázat kiírásnak körülményei, tágabb értelemben pedig az a kulturális-társadalmi miliő, mely az adott pillanatban magát a pályázót és a pályázatot körülveszi. Az utóbbi években sok zeneszerzővel tudtam beszélni versenyzéssel kapcsolatos kérdésekről és úgy tűnik, hogy azok versenyeznek, akik el tudják magukat képzelni, akik látják magukat működni a fent említett kulturális-társadalmi miliőben.

1909. november 14-én került sor az Operaház történetében az ötezredik előadására. Mivel 1909 szeptemberében a dalszínház fennállásának negyed évszázados jubileumát – különböző szervezési és technikai okok miatt – nem tudták méltó módon megünnepelni, az igazgatóság úgy határozott, hogy erre az alkalomra állítanak színpadra egy valóban reprezentatív produkciót.

A díszelőadást nagy terjedelemben tárgyaló *Magyarország* című napilap a következőképpen fogalmazott:

Amig elértünk a jubileumi esztendő határvonalához, sok rázkódtatáson esett át a nagy reményekkel felavatott műintézet, a benne dúló viszálykodás nem egyszer alapjában rendítette meg, eltérítette a közönséget pártolásától és bizony volt idő, amikor az operát az általános részvétlenség a teljes összeroppanás veszélyével is fenyegette. De hát kapcsoljuk ki most a méla akkordokat az ünnepi hangulat harmóniájából, ne rontsuk azt disszonáns hangzatokkal, hanem foglalkozunk a tegnapi művészeti eseménnyel, amellyel az intézet ötezredik előadását emlékeztetéssé avatták.¹

Az Opera ötezredik előadására Mihalovich Ödön *Toldi szerelme* című zenedrámáját újították fel. A művet új szereposztásban, Alszeghy Kálmán rendezésében és Kerner István vezényletével adták elő. A méla akkordok kikapcsolásának szándékától vezérelt, imént említett beszámoló áttekintette a *Toldi szerelme* előadástörténetét:

A hatalmasan felépített és népszerű tárgyánál fogva a magyar közönséget is mélyebben érdeklő operai alkotást 16 évvel ezelőtt mutatták be először az Operában. 1893. március 18-án tartották meg a premierjét, amikor is Szilágyi Arabella énekelt „Piroska” szerepét, Perotti „Toldi”-t, Ney Dávid a „király” szerepét, „Erzsé”-t Szilágyiné-Bárdossy Ilona, „Tar Lőrincz”-et Takáts, a kisebb szerepeket pedig Szendrői, Kiss Béla, Tallián és Veress Sándor. Az operát ebben a szereposztásban

---

¹ (m. a.): „Toldi szerelme. Az Opera ötezredik előadása”, *Magyarország* 16/271 (1909. november 16.): 14.

hétszer adták elő. Új betanulással és a III. felvonás új átdolgozásával 1895-ben frissítették fel Mihalovich alkotását. [...] Ebben a szereposztásban a dalmű négyszer került színre. Kilencz évvel később, tehát 1904-ben, Márkus Dezső vezetése alatt újra felújították a „Toldi”-t, a következő szereposztással: Toldi – Bochnícek; Piroska – Vasquezné; Erzse – Berts Mimi, Tar – Beck, a kisebb szerepeket pedig Pichler, Szemere és Ney Bernát énekelték. Az opera ebben a szereposztásban háromszor került színre [...]

Most, öt év után, végre ismét sorát keríthették Mihalovich értékes alkotásának, bár nem azon a módon, ahogy azt Mészáros igazgató tervezte. Az igazgató t.i. Burrián Károllyal szeretete volna a címszerepet énekeltetni [...] Ám Mészáros tervez és a szeszélyes Burrián végez. A művész megbízhatatlansága folytán a terv vízbe esett és most Anthesen lett volna a sor, hogy a „Toldi”-t tanulja. A nyelvbéli nehézségek, amiket a szerep kitűnő „Lohengrin”-ünknek okozott, semmissé tették az ő vállalkozását is. [...] Végre megtalálták aztán a leghelyesebb megoldást: Környeinek osztották ki a címszerepet [...] Az olasz Perotti és a cseh Bochnícek után, akik minden művészi kiválóságuk mellett sem tudtak az erős öklű magyar hős alakításával teljes illúziót kelteni, idegenül állottak a magyar levegőjű cselekmény középpontjában és ugyancsak keservesen küzdöttek nyelvünk nehézségeivel, jól esett a színen olyan magyar művészt látnunk, aki pompás hangjával, igazán jóízű magyar szövegmondásával, és erőteljes alakításával egyenesen rátermett Arany János hősi alakjának az ábrázolására. És ezzel körülbelül megmondtuk azt is, hogy Körneyi alakítása már magában véve, a műsoron való állandó megmaradását biztosítja Mihalovich alkotásának.²

A tudósítás a folytatásban kitér az opera valamennyi énekes közreműködője, a kórus, a zenekar, a rendező és természetesen a karmester produkciójára is, valamennyien kiválóan teljesítettek, a kritikus pedig érezhetően nem tekintette feladatának, hogy magát a kompozíciót, illetve az opera-igazgatóság darabválasztását értékelje. Mindez igen meglepő, más korabeli sajtótermékek ugyanis szinte kizárólag ezzel foglalkoztak.

A *Pesti Napló* is áttekintette a *Toldi szerelme* előadástörténetét, amire egyetlen mondatot szánt: Mihalovich Ödön zenedrámájának „közel húsz esztendő alatt ez volt a tizenötödik előadása és a negyedik repríze.”³ A lap egyfajta elégtételnek is tekintette a felújítást, úgy fogalmazott, hogy Mihalovich „a magyar zenei nevelés terén olyan nagy érdemeket szerzett, hogy az *Eliana* – e korábbi kompozíciója – csúfos bukásáért valóban kijárt neki ez a rehabilitáció”.⁴ A *Pesti Napló* beszámolója nagyobb terjedelemben foglalkozik magával a művel, az elmarasztaló bírálat majd’ minden megállapítása ismerős lehetett a korabeli újságolvasók számára:

A *Toldi szerelme* a megcsinálásban egy igazán nagy tudású zenészember munkája, de tartalmában szolgálai lemásolása Wagner Richárd gondolatainak. Valóságos anthológia az összes Wagner-operákból; együttes foglalata a tetralógia, a *Mesterdalnokok*, a *Trisztán és Izolda*, *Lohengrin* és *Tannhäuser* legszebb részleteinek. Ami meg magyaros vonatkozás, annak Erkel az édesapja. [...]

---

² I.h.

³ N.N.: [cím nélkül], *Pesti Napló* 60/271 (1909. november 16.): 10.

⁴ I.h.

Eredetiséget csak a lírájában találunk, a második felvonás szentimentális lírai hangulatai az ő kitalálásai és itt látszik meg, milyen tehetséges ember Mihalovich, mennyi eredetit, szépet produkált volna, ha a magavágta ösvényen halad, ha nem fut elfulladás lélekzettel a nap-szekér után, mely Wagner géniuszával a magasságokban száguld. A Goethe *Bűvészin*ásának megismétlődése ez. A mester eltávozott és a bűvészinás felidézte az összes szellemeket, de elfeledte a varázsigét, mellyel visszaparancsolja őket szellemországukba! Így lett a *Toldi szerelme* – Wagner-anthológia, szellemidézés, a bűvészinás bűne és bűnhődése. A bűnhődés, az, hogy a *Toldi szerelme* hiányzik a műsorról, túl szigorú.⁵

A tudósítás azzal zárul, hogy „a színház félig telt meg, a hivatalos zenevilágból került ki a publikum nagy része.”⁶

A *Népszava* azzal kezdte tudósítását, hogy az Operaház „negyedszer kísérletezik a *Toldi szerelmével* [...], egész nemzedékek mentek már feledésbe vagy a jól megérdemelt nyugalomba, de a *Toldi szerelme* még mindig kísért. A vasárnapi repríz az Opera ötezredik előadásának alkalmával is összekötötték, és mégis csak egy harmadrészben telt meg a nézőtér.”⁷ Magát az előadást tökéletesnek látta a kritikus, így a legnagyobb „lelkiismeretességgel beszámolhatunk az eredményről: a *Toldi szerelme* tipikus filisztermunka, egy harminc év előtti technikával dolgozó, legfőljebb idillikus utánérzésekre képes, minden nagyobb vonást óvatosan kerülő és arra teljesen képtelen, száraz és legközepesebb zenészmesterembernek iskolai nívójú dolgozata.”⁸ A kritikus nem elégedett meg azzal, hogy Mihalovichot Wagner-epigonnak nevezze, a darab legnagyobb részét egyenesen Wagner-karikatúráként írta le. A főszereplő teljesítményét ez a beszámoló is méltatta, a „siker oroszánrésze Környey Bélát illeti.”⁹

A *Népszava* kritikusa kitért a darabválasztás feltételezhető körülményeire is és egyértelműen Apponyi Albert grófot nevezte meg ötletadóként. A negyedszeri kísérletezést afféle perújrafelvételként írta le, „Apponyi-Zola, úgy látszik, Dreyfuss-affért akar az ügyből csinálni és most negyedszer vétette revízió alá a már régen és végérvényesen elintézett pört. Az Operaház legkitűnőbb erői vonultak a harc-sorba és olyan ideális előadást produkáltak, amilyenre az Opera közönsége alig emlékszik [...], hogy megmentésék, ami megmenthető.”¹⁰

Apponyi 1906-tól 1910 elejéig a második Wekerle kormányban, a Függetlenségi Párt delegáltjaként vállalt miniszteri feladatot, a kultusztárcát vezette. A közoktatás mellett a kulturális intézményrendszer bizonyos részei is a miniszter kompetenciája alá tartoztak, 1907-től például a színházzal kapcsolatos ügyek és természetesen maga az Opera is. Miniszteri működésének első időszakát bearanyozta a Zeneakadémia Liszt Ferenc téri épületének átadása. Hogy Apponyi zenei és különösen operaházi ügyekben valóban kompetensnek tekintette magát, azt számtalan alkalommal deklarálta, miként azt is, hogy több évtizedes barátságot ápol Mihalovich Ödönnel. Tucatjával lehetne idézni Apponyi-nyilatkozatokat, melyek a zeneszerzővel szembeni elfogultságát igazolják. Az opera iránt érdeklődő közvélemény döntő része pedig tényként könyvelte el, hogy az *Eliana* egyesek által „csúfos bukásként” jellemzett

⁵ I.h.

⁶ I.h.

⁷ (ni) [Reinitz Béla]: „Toldi szerelme”, *Népszava* 37/271 (1909. november 16.): 5.

⁸ I.h.

⁹ I.h.

¹⁰ I.h.

bemutatójához elsősorban ő ragaszkodott. Mihalovich bő húsz éven át fiókban pihenő darabját 1908-ban mutatták be. A premiért követően, 1908. február 24-én a Lipótvárosi Kaszinó és a Színpadi Szerzők Egyesülete nagyszabású bankettet adott, melyen megünnepelték az *Eliana* sikerét. A rendezvény a korabeli politikai és kulturális elit kiemelkedő társasági eseménye volt.

Beszédet mondott gróf Apponyi Albert kultuszminiszter:

A mai ünnep [...] régi visszaemlékezéseket ébreszt föl bennem [...]. Visszamegyek serdülő ifjúkoromba, amidőn gimnaziális tanulmányaim közepette egy kicsit zongorázni tanulván, egy igénytelen cseh muzsikus volt az, aki mint zongoratanítóm lelkembe csepegtette a komoly zene iránti szeretetet. És én ez igénytelen férfiút, akinek hamvai már rég a földben porladoznak, életem legnagyobb jótévői közé számítom. Nem tudnám életemet elképzelni, ha üres maradna az a hely, amelyet benne elfoglal a zeneművészet iránti szeretetem, amely életemnek nemcsak legszebb óráit szerezte meg, de kiszámíthatatlan befolyást gyakorolt egész egyéniségem etikai fejlődésére, jellemem irányítására, közfelfogásom kifinomítására, nemesítésére. [...]

Mihalovich barátommal harminchét évvel ezelőtt együtt indultunk neki az életnek, különböző pályákon, különböző alakú törekvésekkel, de mindegyikünk ugyanabban a szellemben fogva föl azt a törekvést, amely csak formájában különbözött a másiktól. Abban a szellemben, amelyet én iparkodtam megvalósítani közpályámon, sikerült neki törekvését megvalósítani az ő pályáján. És ez az, amiért az elismerés talán későn, talán lassan jött feléje, hanem amikor feléje jött, eltöltheti őt a legteljesebb meglepéssel, mert az ő vezérelve, amely őt a meredek hegyen előre vitte, az ő intranzigens művészeti becsületessége.¹¹

Apponyinak kultuszminiszterként határozott elképzelései voltak az új magyar zenéről, 1907 márciusában egy kultúr-diplomáciai találkozó után így nyilatkozott:

Mihalovicsnak köszönhetjük [...], hogy a magyar Zeneakadémia olyan kiváló pozíciót foglal el zenei életünkben, s hogy olyan növendékek hagyják azt el, mint például ifj. Ábrányi Emil is. [...] Nagyon meg kell becsülni Kacsóh Pongrác érdemeit is, aki határozottan tovább fejlesztette *János vitéz*ében a magyar zenét s nagy sikerével a többi zenészt is arra buzdította, hogy ez irányban foglalkozzék.

Külön emlékezett meg azután Buttykay Ákosról [...]. Szinte elragadtatással emlékezett meg talentumáról, nagyszerű hangszereléséről s örömét fejezte ki, hogy színpadi műveit, így készülő *Hannele* operáját is megszerezte már Loewe.¹²

Apponyi Albert révén került az opera igazgatói székébe Mészáros Imre. A *Pesti Napló* szerint Mészáros karrierje egyike a legkülönösebbnek. „Talán senki se tudja, hogy mi módon és micsoda érdemek révén került Mahler Gusztáv, Nikisch Arthur, Káldy Gyula, Máder Rezső örökébe. Zeneszerzői, karmesteri, rendezői, adminisztrátori érdemeiről nincs tudomásunk.”¹³ Gróf Apponyi Albert – olvashatjuk ugyanitt – „igen melegen érdeklődött minden iránt, amit az Operaházban csináltak, még a műsor összeállításának rendjébe is beleavatkozott, néha

¹¹ N.N.: „Mihalovich Ödön ünneplése”, *Budapesti Hírlap* 28/49 (1908. február 25.): 8–9., 8.

¹² N.N.: „Apponyi Albert a magyar zenéről”, *Pesti Napló* 58/68 (1907. március 20.): 13.

¹³ K. I.: „Az Operaház szezonja”, *Pesti Napló* 59/143 (1908. június 14.): 17–18., 17.

megjelent a próbákon, főpróbákon, a bemutatókról sem hiányzott, részt vett az operai sikereket ünneplő lakomákon, sőt cikkeket is írt magyar és külföldi lapokba, amelyekben zeneművészeti kérdésekről nyilatkozott. Kezdetben igen örültünk, mert láttuk gróf Apponyi kétségtelenül jóindulatú és szeretetteljes érdeklődését, azonban minél többet foglalkozott gróf Apponyi zenei – különösen operaházi – dolgokkal, annál élénkebben tűnt ki, hogy korán örvendeztünk, a szezon végén pedig mélységes szomorúság fogta el a lelkünket, mivel bizonyossá vált, hogy csalódtunk gróf Apponyi Albert működésébe vetett bizalmunkban. Azok a cikkek, amelyeket Apponyi zenei dolgokról írt, azok a beszédek, amelyeket zenei ünnepeken elmondott, s azok a hírek, amelyek a zeneművészetre vonatkozó kormányzati és nem kormányzati lépéseiről kiszivárogtak, azt mutatták, hogy a miniszter keveset ért zenei dolgokhoz, körülbelül annyit, amennyit az Operaház páholybélő arisztokratái általában érteni szoktak.”¹⁴

Apponyi zenei ügyekben mutatott aktivitását a pesti kabarékban és vicclapokban is tollhegyre tűzték. Nagyhatású szónoklatai nyomán gyakran méltatták zengő baritonját, kultuszminiszteri éveiben viszont baritonja az élcelődés céltáblájává vált. A *Borsszem Jankó* már 1906-ban a nemzet baritonistájának nevezi, 1908-ban pedig a Nemzet csalogányának. Mulatságos álhírben számol be arról, hogy a Baritonisták Nemzetközi Szövetségének Díszelnöke és örökös tiszteleti tagja, Apponyi Albert gróf immár huszonöt esztendeje gyönyörködteti a magyar nemzeti és az interparlamentáris arénát az ő nemes, érces baritonjával. Ez alkalomból a Szövetség remekművű arany basszus-kulcsot küldött az ünnepeltnek, akit dísztáviratban köszöntött a budapesti, a párizsi és a madridi opera egy-egy vezető baritonja.¹⁵

Az *Eliána*-ügy 1908 novemberében nem kerülhette el Nagy Endre kabaréjának a figyelmét sem,¹⁶ a *Borsszem Jankó* szerint még az egyetemi sebésztanárok is élénken érdeklődtek iránta. Egy miniszterek címzett levelükben ez állt:

Örömmel tapasztaltuk, hogy az *Eliana* és a *II. Rákóczi Ferencz* című dalművek mily eléggé nem dicsérhető hatással vannak a m. kir. Operaházba küldött klinikai betegek idegzetére és kedélyhangulatára. A további tapasztalatok annak kérelmére készítetnek bennünket, kegyeskedjék Nagyméltóságod a m. kir. Operaház amaz estéire, amelyeken a fönt nevezett két opera adatik elő, néhány páholyt operáló műteremnek való használatra átengedni, hogy a zene jótékony hatása alatt elszenderült súlyosabb betegeinket ott narkózis nélkül nyomban megoperálhassuk.¹⁷

1909 decemberében Apponyit a magyar operaélet különösen kártékony alakjaként jellemzi a *Népszava*, az apropót egy világpremier szolgáltatja. Egy német zeneszerző Clemens von und zu Franckenstein *Rahab* című egyfelvonásosát mutatja be az Opera. Ez volt a ház külföldi szerzőtől való második ősbemutatója. „Hát nem elég már, hogy az Apponyi-rezsim Mihalovichot rászabadította zenei életünkre, most már hatodrangú német szerzők inváziója is következik? Strauss, Debussy ígért és várva-várt alkotásainak most már Frankenstein miatt is késniök kell? A szombaton bemutatott opera amolyan féltalentum műve, akinek van

¹⁴ I.h.

¹⁵ N.N.: „A nemzet baritonistája”, *Borsszem Jankó* 39/36 (1906. szeptember 9.): 15.

¹⁶ N.N.: „Nagy Endre kabaréja”, *Népszava* 36/262 (1908. november 3.): 5.

¹⁷ [A budapesti egyetemi sebésztanárok]: „Opera és operáció – Fölirat a kultuszminiszterhez”, *Borsszem Jankó* 42/6 (1909. február 7.): 13.

meglehetősen orchestrális technikája, de frazeológiája annyira közhelyekben merül ki, minden kifejezése oly ismert és mégis annyira lapos, hogy vakmerőség az az eljárás, amivel a nyakunkba sózták ezt a jelentéktelenséget”¹⁸ – háborog indulatosan a *Népszava* újságírója.

1909 operaházi krónikájához tartozik még az operakórus sztrájk-fenyegetése, illetve sztrájkja, mely a *Carmen* januári, kórus nélküli előadásával veszi kezdetét és egészen november elejéig húzódik, veszélyeztetve az ötezredik előadást.

A minisztérium halogató, ígérető majd fenyegető kommunikációjának köszönhetően végsőkéig kiéleződik a helyzet, a kórus (bírva egyébként a zenekar szolidaritását is) néhány napos határidőt szabva igyekszik Apponyit sarokba szorítani: „Este pedig – ha nincs végleges elintézés – kitör a sztrájk. Ezután legfőljebb Apponyi állhat be baritonistának, de az énekkar személyzete közül egyetlenegy sem jelenik meg a színházban”¹⁹ – olvashatjuk egy korabeli híradásban.

1910 júniusában egyfelvonásos operára írják ki a Lipótvárosi Kaszinó Erkel Ferenc pályadíját, határidő 1911. október 1. Pályázhatnak azok, akik a Zeneakadémia zeneszerzési tanszakát 1901-től 1910-ig elvégezték.

Magát az Erkel-díjat 1904-ben, Dióssy Béla javaslatára hozták létre és szorosan kapcsolódott a Zeneakadémia zeneszerzés tanszékéhez, kimondva-kimondatlanul egyfajta posztgraduális ösztöndíj volt. A legkülönbözőbb műfajokban hirdettek pályázatot, 1906-ban négytétéles szerenádöt, 1907-ben zenekarkíséretes dalokat várt a bíráló bizottság. Utóbbi esetben a bizottság nem adott ki díjat, ugyanis egyetlen pályaművet sem találtak kimagaslónak. Az 1000 koronás pályadíjat pedig átvitték a következő évre, amikor is zongora-kvintettet kellett benyújtani.

Az 1910-ben kiírt operapályázat is eredménytelenül zárult, így 1912-ben a 3000 koronás díjra újra lehetett pályázni, immár három különböző kategóriában:

- I. 1500 korona – Négy tétéles szimfónia
- II. 750 korona – Zenekari nyitány
- III. 750 korona – Hat dalból álló ciklus

Erről a pályázatról 1914 elején született döntés, a bírálóbizottság Mihalovich Ödön elnökletével ülésezett. A szimfóniára és zenekari nyitányra hirdetett 1500, illetve 750 koronás díjakat nem adta ki, a dalciklusra kitűzött hétszázötven koronás díjat Antalffy-Zsiros Dezső nyerte meg. A megmaradt pénzdíjakra új feltételekkel lehetett pályázni, a Lipótvárosi Kaszinó 2000 koronát tűzött ki egy szimfonikus költeményre, vagy kamarazenei műre vagy koncertre.

A sok eredménytelen pályázati kiírás egyik magyarázata az lehetett, hogy rendkívül szűkre szabták a pályázók körét, ezért évről-évre módosították is a kiírást, 1914-ben már azzal jelent meg a felhívás, hogy pályázhatnak azok, akik a Zeneakadémia zeneszerzési tanszakát bármikor elvégezték. Jogos volt ugyanakkor az észrevétel, hogy „ideje volna, hogy ez a modern testület végre belássa, hogy nem az a fontos, hol végezte tanulmányait a pályázó zeneszerző,

¹⁸ (ni) [Reinitz Béla]: „Rahab”, *Népszava* 37/288 (1909. december 5.): 6.

¹⁹ N.N.: „Az operaházi kardalosok mozgalma – Sztrájk előtt”, *Népszava* 37/262 (1909. november 5.): 11.

hanem hogy van-e tehetsége és mit tud produkálni. Teljesen érthetetlen a Zeneakadémiának ez az egyoldalú kultiválása.”²⁰

Bár a sajtóhoz eljuttatott felhívásból nem derül ki, ám más forrásokból kitűnik, hogy az operapályázat esetében nemcsak a zeneakadémiai tanulmányokat várták el. A pályázat felső korhatára 30 év volt, így kevesen múlt, de Bartók Béla még éppen elindulhatott a pályázaton és a magyarországi operai valóságról bizonyára pedig olyasfajta általános benyomás alakulhatott ki benne ekkoriban, mely bizakodással töltötte el. El tudta magát képzelni az 1910-es évek sajátos operai valóságában és kulturális-társadalmi miliójében.

---

²⁰ N.N.: „A Lipótvárosi Kaszinó zenei pályázata”, *Világ* 5/77 (1914. március 31.): 21.